

Gömöri György

Idóm Eörsivel

1.

Még a börtönben is harcos bolsevik,

ironikus és kissé hengegő –

három és fél év kell, hogy megértse:

nem új Ady és nem is Heine ő.

2.

Újraolvasom Eörsit. Az *Emlékezés a régi szép időkre* (1989) a legélvezetesebb magyar börtönnaplók közé tartozik. Nem olyan alapos és mély, mint Szász Béla remekműve, a *Minden kényszer nélkül*, de őszinteségében megkapó. Írója több mint harminc év távlatából igyekszik rekonstruálni régi önmagát, és ez többnyire sikerül is neki. Már ez is érdekessé teszi a könyvet, amely a rendszerváltás első fecskéi közé tartozott. Eörsi István, aki pályáját émelvítően “romantikus” kommunista szövegekkel kezdte (ezek közé tartozott Rákosi Mátyás magasztalása), 1956-ban a forradalom pártjára állt, illegális újságban közölt olyan verseket, amelyek kimerítették az “ellenforradalmi izgatás” fogalmát. De börtönnaplójából kiderül, hogy még letartóztatása után is kommunistának tartotta magát, igaz, másfajta, jóval tisztességesebb kommunistának, mint Kádárékat. Mellesleg az évekig legitimációt kereső és konszolidációt sóvárgó Kádár-rezsim legjobban nem a rendszer valódi ellenségeit gyűlölte, hanem a belső ellenzékét, azokat, akik baloldali, sőt netán “nemzeti kommunista” alternatívát képviseltek. Utólag persze kérdezhetnénk, mennyire volt valós az akkoriban Németh László által felvázolt alternatíva: többpártrendszer szocialista keretek között és a magántulajdont korlátozó alkotmánnyal – nekünk, akkori egyetemistáknak ez volt a legrokonszenvesebb! –, de a lényeg az, hogy a Kádár–Apró–Dögei társaság számára kisebb veszélyt jelentett egy volt

ludovikás tiszt vagy a Horthy-rendszert visszavágyó nyugdíjas, mint egy Eörsi, egy Déry Tibor, egy Tardos, az alantas bosszúból kivégzett Angyal István vagy Földes Gábor.

Számunkra, akik 1956 utolsó hónapjaiban elhagytuk az országot, és így megúsztuk a megtorlást, a fordulópontot az eseményekben, a forradalom elárulásában Nagy Imrének és társainak az elrablása jelentette. Mint ismeretes, őket Kádárék menlevéllel csalták ki a jugoszláv követségről, majd Szerov emberei elhurcolták Romániába, ahol addig maradtak, amíg el nem készült ellenük a hivatalos vádirat. Vagyis 1956 novemberének utolsó hetében már lehetett sejteni, hiába áll a munka Budapesten, hiába tárgyal Kádár a munkástanácsokkal, a nemzetnek elfogadható politikai kibontakozás lehetősége egyre csekélyebb. A második fordulópont, meglehet, Rácz és Bali munkástanács-vezetők letartóztatása volt 1956. december 11-én, s a harmadik a Tóth Ilona-per 1957 februárjában. De még ezeknél is nagyobb port vert fel a Gáli–Obersovszky ügy. A két író, akik *Élünk* címen illegális lapot próbáltak szerkeszteni, első fokon egy, illetve három év börtönbüntetést kaptak, majd ezt a valóban enyhe ítéletet egy másodfokú bíróság pár hónappal később halálos ítéletté változtatta.

Ez a példátlan *justizmord*, vagyis terrorbírósági ítélet mozgósította az egész világ baloldali értelmiségét, Bertrand Russellt is beleértve. Táviratok tömegei bombázták Kádárt, hogy térjen észhez. Eörsi könyvében több alkalommal ír az ügyről, hiszen Gáli Józsefhez régi barátság fűzte, és egy fegyőr őt is “madzaggal” fenyegette Vácott, s bár megírja azt is, hogy végül a külföldi tiltakozások hatására Gáliék kegyelmet (majd pár évvel később amnesztiát) kaptak, hozzáteszi, hogy a két író két hétig a halálraítéltek külön zárkájában tartották, és ezt “semmilyen hókuszpókusz nem csinálhatta vissza”.

Amikor Eörsi még a “szép váci napok” börtönderűjét élvezte (mivel, mint írja, Márianosztra, ahová később vitték, sokkal rosszabb volt), én Oxfordban jártam számos magyar társammal együtt angol egyetemi tanulásra képesítő British Council-tanfolyamra. Nyelvtanulás mellett vadul politizáltunk, cikkeket írtunk egy londoni magyar lapba, amelyet egy ideig Szabó Zoltán szerkesztett. A Gáli–Obersovszky-ügy azért maradt meg emlékezetemben, mert az egész oxfordi magyar kolónia megmozdult a kegyelemszerzés érdekében. Aláírásokat gyűjtöttünk oxfordi professzoroktól, minél baloldalibb volt valaki, annál többet nyomott a latban. Én például megszereztem a kitűnő történész, Christopher Hill, korábbi kommunista párttag aláírását – nem kellett őt rábeszélnem, szó nélkül aláírta az eléje tett ívet.

De vissza **Eörsihez**. Fent említett könyvéhez számos versrészletet mellékel, feltehetően dokumentációs szándékkal. Ezek mélyen az **Eörsi** által nagyra becsült Heine színvonala alatt vannak, de még a Rákosi-rendszer börtönköltészetének színvonalát sem mindig érik el. Ugyanakkor **Eörsi** anekdotáit érdemes olvasni, jól jelenít meg érdekes börtönfigurákat, közbüntényeseket csakúgy, mint politikaiakat. Az előbbieket az különbözteti meg az utóbbiaktól, hogy nincsenek illúzióik sem a fennálló rendszerrel, sem a mindenkori hatalommal szemben. **Eörsinek** különösen tetszik Karesz, a pomázi munkásfiú, aki “fellázadt saját osztályuralma ellen”, és a börtönben ideálisan ötletes zárkaparancsnoknak bizonyult. Ez a Karesz Angyal István miatt felfüggesztette saját antiszemizmusa, és egy alkalommal visszakézből vágott szájba egy zsidózó fogolytársat Vácott. De mulatságosak a börtönben folytatott hitviták is fegyőrök, papok és ateisták között, amelyekből kiderül, hogy még a primitív, gyakran szadista rabtartókból sem halt ki az emberiség egy-egy szikrája.

Eörsi, sok más elítélttel ellentétben, ír a foglyok nemi életéről is, már amennyire a maszturbációt annak lehet nevezni. Meg arról is, mennyire fájt az újonnan szabadult rabnak, amikor a felesége, akivel sűrűn válthatott levelet, nem sokkal szabadulása előtt bevallotta, hogy a börtönévek alatt lefeküdt egy férfival, akinek “nagyon szüksége volt rá”. **Eörsi** 1960 nyarán szabadult, s amikor kilépett a Gyűjtőfogház kapuján, “húséget fogadott a halottaknak”. Ettől kezdve egész életét átszötte, meghatározta ez a szótlanság, rendkívül tiszteletreméltó fogadalom. A rendszerváltásig, de még azután is, **Eörsi István** megmaradt szókimondó, tekintélyeket gyakran provokatív módon támadó ellenzékinek.

3.

Emiatt **Eörsit** olvasták, de sokan nem szerették. *Idóm Gombrowicz* címmű könyvében elmond egy anekdotát Weöres Sándorról, akivel társaságban találkozott. Sanyika közölte **Eörsivel**, hogy gyakran olvassa írásait. Mire Pisti: “Örülök, hogy tetszenek.” Weöres: “Nem mondtam, hogy tetszenek, csak azt, hogy elolvasom a cikkeidet.”

Ez elég pontos meghatározása annak, amit nem csak a konzervatív vagy jobboldali olvasók gondoltak **Eörsiről**. Nekem személy szerint többször volt vele bajom. Ez már 1954-ben vagy '55-ben elkezdődött, amikor valamelyik illusztrált lapban megjelent egy versciklusom a Balatonról. Ha visszagondolok rá, azt mondanám, nem volt több, mint egy kezdő költő nyári

hangulatjelentése. **Eörsit** ez annyira felhergelte, hogy félrehívott a Gorkij fasorban, az Írószövetségben, ahová már bejárásom volt, és arra kért, hagyjam abba a versírást. Kérdeztem, miért, mire a válasz így hangzott: “mert a verseidből nem domborodik ki a szocializmus építése”, és az ilyen nem-szocialista versekre nincs szükség. Később egy egyetemi szerzői est után **Eörsi** az *Egyetemi ifjúságban* még egyszer jól letolta egyik versemet, kijelentve róla, hogy “anakronisztikus”. Voltak tehát esztétikai vitáink: neki jobban tetszett Heine meg Brecht, nekem Kosztolányi meg Radnóti.

1956-os szereplése sokat enyhített iránta érzett ellenszenvemen, bár bizarrnak találtam, hogy **Eörsit** néhány nappal új verseskötetének (*Ütni az ördögöt!*) megjelenése előtt tartóztatták le. Viszont ha már erről beszélek, hadd mondjak el egy történetet a letartóztatás körülményeiről. A történetet még 1956 decemberében vagy 1957 elején hallottam egy Londonon átutazó (!) magyar írótól.

Munkástanácsi gyűlés a SZOT-székházban. Az épületet már korábban körülvették a pufajkások, és egy tiszt vezetésével igazoltatták a kijövőket. Aki nem tetszett nekik, azt félreállították és letartóztatták. Kifelé tartott **Eörsi István** is, aki a maga kopasz fejével, gyermekien derűs mosolyával nem keltett feltűnést. Amikor **Eörsi** a kijáráshoz ért, az igazgató tiszt biccentett:

– Te elmehetsz.

Mire a költő kihúzta magát, és bár pöszén, de dacosan így válaszolt:

– Engem maga ne tegezzen.

A tiszt elvörösödött, és intett:

– Jó, akkor itt maradsz.

A történet autentikusnak hangzik. Lehet ugyan, hogy **Eörsit** mindenképpen lefogták volna *Szóba se állj vele* című verse miatt, amelyet a szovjet katonákkal való fraternizálás ellen írt, vagy másik verse miatt, amelynek csak egy sorára emlékszem: “új Bach-korszak közelít”. De hogy letartóztatása úgy ment végbe, ahogy itt elmondtam, arra mutat, hogy bizonyos helyzetekben az egyébként jó humorú **Eörsit** cserbenhagyta humorérzéke vagy

helyzetismerete. 1956 decemberében nem volt tanácsos önérzetünket úgy erősíteni, hogy ezzel kihívjuk a kommunista rendszer fogdmegeinek bosszúvágyát.

Egyébként a forradalom emlékéen kívül **Eörsi** még valamihez, illetve valakihez mindvégig lojális maradt. Ez a valaki Lukács György volt, akit a romániai internálás után még sokáig csak megtűrt a rendszer – Lukács ugyanis nem volt hajlandó sem látványos önkritikára, sem politikai együttműködésre Kádárékkal. Más kérdés, hogy a hatvanas évek nagy nyugati Lukács-kultusza után a filozófus ismertsége lassan hanyatlani kezdett, és a rendszerváltás óta alig hallani róla széles egy Pannóniában, de még Nyugaton is csak nagy ritkán. **Eörsi** Lukácsot nemcsak fordította és tisztelte, bár egyes dolgokban vitatkozott vele, de azt hiszem, a maga módján szerette is. Sohasem kérdeztem meg **Eörsitől**, vajon egyetért-e Lukács Györgynek azzal az elhíresült mondásával, hogy “még a legrosszabb szocializmus is jobb, mint a legjobb kapitalizmus”. Valószínűleg nem, hiszen azt írja az *Időm Gombrowiczsal* című könyvében, hogy miután kiszabadult a börtönből, “fokozatosan emancipálódott” hajdani mesterétől, Lukácstól.

4.

Eörsit izgatja az “éretlenség” mind személyi, mind nemzeti formájában. Az előbbiről magamutogató őszinteséggel vall a Gombrowicz-könyvben, úgymond “megőriztem és mindmáig ápolom éretlenségemet”, ami infantilizmusból “termékeny éretlenséggé” alakult a börtönből való szabadulás után. **Eörsi** ellenzékiisége tehát minden tekintélyelv ellen irányul – ezért, Gombrowiczhoz hasonlóan, tagadja a Haza, az Egyház, valamint az Emberiség autoritását. A különbség az, hogy míg Witold Gombrowiczot elsősorban a struktúrák és az analógiák-disszonanciák érdeklik, magyar híve nagyon is társadalomfüggő, fő problémája az, hogyan lehet felvilágosult, igazságos és egyenlő esélyű társadalmat teremteni. Igaz, régi oxfordi ismerősöm, a kitűnő újságíró, Timothy Garton Ash világosan megmondja **Eörsinek**, hogy ez gyakorlatilag lehetetlen, és utóbbi tudomásul is veszi, bár töpreng rajta. Más szóval írónk haláláig nem nyugszik bele, hogy a világrend alapvető igazságtalanságon alapszik, és sem a szociáldarwinista “küzdelem a túlélésért” elve, sem a marxista utópia nem képes ezt a rendet igazán megváltoztatni.

Ami a nemzeti éretlenséget illeti, itt Witold úr nagyon helyesen “beolvas” a lengyeleknek, szemükre vetve, hogy a történelem során minden bajukért az idegen elnyomókat kárhoztatták. Kezdődött ez a svédekkel, folytatódott az oroszokkal, a poroszokkal, az osztrákokkal, aztán megint a birodalom káprázatától elbódult németekkel, a szocialista jelszavakkal álcázott imperialista szovjet-oroszokkal... Igen ám, de mindig volt egy lengyel kisebbség, amely támogatta, netán behívta az idegen hódítókat. Ők nem felelősek azért, ami történt? És a társadalom többsége, amely vagy egyik, vagy másik idegen hatalom pártjára állva elfogadta a “kisebbik rossz” elvét? De **Eörsit** igazából nem a lengyelek érdeklik, hanem az, amit ebből a magyarokra nézve kiolvas. Olvasatának egy része helyes, a magyarországi sztálinizmus és posztsztálinizmus provincializmusát illető kritikájával lényegében egyetértek. Azzal is, hogy a “külön magyar út” inkább volt utópia, mint realitás, hiszen a tízmilliós Magyarország helyzete elválaszthatatlan az európai fejlődés menetétől. Ma még inkább érvényes az, amit ő 1991-ben vetett papírra: a magyarságot semmilyen vélt vagy valóságos kisebbség nem tudja magához “asszimilálni”, tehát a politikai platformmá emelt antiszemitizmus nyilvánvaló zsákutca. Mint ahogy a “cigánykérdés” rögeszmés hangoztatása (amiről **Eörsi** nem ír) is az – a többség félelmei itt valóban éretlenséget és értetlenséget takarnak. A huszonegyedik század Európájában a kisebbségi jogok csak úgy érvényesíthetők X országban, ha azt Y országban is tisztelik és betartják. Ezért örülök annak, hogy ma már Magyarország és Románia is tagja az Európai Uniónak – így bizonyos kérdések talán könnyebben lesznek megoldhatók, nem kell “szerb módszereket” találni rájuk.

De azt **Eörsi** csak óvatosan állítja egy helyütt, mint Gombrowicz a lengyelekről, hogy Magyarország minden szempontból a “gyöngé formák” hazája lenne. Ez a huszadik századi magyar irodalom egy részére talán igen, más részére egyáltalán nem érvényes. Nyilvánvaló, hogy Thomas Mann nagyobb író, mint, mondjuk, Móricz Zsigmond, de ebből még nem következik, hogy akár Valéry, akár Ernst Jandl maradandóbb verseket írt volna, mint József Attila, Pilinszky vagy Weöres. És hogy lengyel példát is idézzek, Czesław Miłosz biztosan nagyobb költő az egyébként általam nagyra becsült Enzensbergernél. Vagyis a nemzet viszonylagos “éretlensége” nem befolyásolja legkiválóbb költőinek teljesítményét. Hogy egyetlen magyar költő sem kapott Nobel-díjat a huszadik században? Balszerencse és politikai háttéralkuk, nem értékítélet, illetve valóságos értékek elbírálásának a következménye.

Még volt valami, ami **Eörsinek** ebben a könyvében határozottan bosszantott. Az a módszer, amellyel szembeállítja a lengyel vagy a spanyol emigráns alkotót a magyar emigránsokkal.

Utóbbiak közül a George Tabori néven ismert sikerszerző az egyetlen, aki teljesen elnyeri **Eörsi** tetszését – az egyetlen, akinek “nyilvánvalóan jót tett az emigráció”. Csak hát Tabori György nem magyar, csupán magyar születésű amerikai író, ami elég nagy különbség.

Gombrowicz tudtommal mindvégig anyanyelvén írt, s hogyha **Eörsi** azt állítja:

“meggyőződésem, hogy Gombrowiczot segítette hosszú emigrációja... éretlenségének megőrzésében”* (és itt az “éretlenség” fogalmát **Eörsi** pozitív értelemben használja), akkor milyen alapon tesz olyan önkényes kijelentéseket, hogy a nyugati magyar íróknak “nem tett jót” az emigráció? Nem akarom az újabban világhírű Márai Sándor példáját felhozni, akinek legjobb írásai valóban még Magyarországon születtek, bár Itáliában és Amerikában is írt jelentős műveket (naplói újabban a Gombrowiczéhoz hasonlítgatják), de hát hogyan felejtheti el **Eörsi** Határ Győzöt, akinek életműve Angliában teljesedett ki, Cs. Szabó Lászlót, Fejtő Ferencet vagy Szász Bélát, hogy csak pár nevet említsek? És akkor még nem is beszéltem azokról az 1956-ban kirajzott fiatalokról, akik azóta jelentős életművet alkottak – itt elég hosszú listát mellékelhetnék, amit már a Béládi–Pomogáts–Rónay-féle, még a pártállam idején kiadott kis nyugati magyar irodalomtörténet már régen megtett!

Végül is **Eörsivel** nem az volt a bajom, hogy “felháborodik, tehát van”, hogy alapállása szkeptikus és ellenzéki mindenfajta hatalommal vagy konvencióval szemben. Inkább az, hogy számos posztmodern kritikushoz hasonlóan csak azokat a tényeket vette figyelembe, amelyek beleillettek elméleteibe, illetve megvoltak személyes tapasztalataiban. Egyébként a “schlimmer für die Tatsachen” elve érvényesül. Ebben a Gombrowicz-könyvben **Eörsi** idézi Brechtnek azt a valóban maradandó néhány sorát, amit a színpadi szerző 1953-ban a berlini munkáslázadás után írt, s amit így lehet parafrázálni: ha a hatalomnak nem tetszik a nép, miért nem választ magának másik népet? *Az Időm Gombrowiczcsal* mintha kísérlet lenne arra, hogy **Eörsi István** a nyugati magyar emigráció megkerülésével magának vonzóbb, más nyelvű emigránsokat válasszon. Witold Gombrowicz életműve tehát ürügy, s persze egyetértek azzal is, amit **Eörsi** könyve vége felé ír: “Az irodalomban... mindig magunkról beszélünk, ítéleteink bennünket minősítenek”. Csak azt nem értem, miért akarta **Eörsi** annyira, hogy ezt a könyvét lefordítsák lengyelre. Úgy gondolta, hogy a lengyel Gombrowicz-kutatóknak imponálni fognak a magyar irodalomról formált értékítéletei?

Nem sokkal halála előtt, 2005-ben **Eörsi** Kossuth-díjat kapott. Függetlenül személyes vitáinktól, illetve attól, hogy miként értékelem gazdag, de ellentmondásos életművét, úgy gondolom, hogy ezt a díjat bőségesen megérdemelte. Halála után a *Guardian* című angol

napilapban búcsúztattam irodalmunk hetven évén felül is fiatalosan kötekedő, mindig tette
kész, életimádó, elkötelezetten baloldali fenegyerekét. **

* Eörsi István: *Időm Gombrowiczsal*, Pesti Szalon, Budapest, 1994. 237.

**

https://eorsilaszo.hu/content.php?target=ei&menu_id=6&order=title&pageno=1&keyword=Id%C5%91m (Sz. V.)